

Egy jogfilozófiai kismonográfiáról

Prugberger Tamás *A jog intézményrendszere a globalizáció társadalompolitikai környezetében*² című munkája új adalékokkal kibővítve összegzi a Szerzőnek az utóbbi években a globalizáció és a jogpolitika kapcsolatáról tett fontos megállapításait. Egyfajta tanulmánykötetnek is tekinthető tehát a kiadvány, ami azonban mégis túlmutat e műfajon, hiszen a szervesen összekapcsolódó témák okán a kötet a kérdéskomplexum kismonografikus feldolgozásaként is értelmezhető.

Az összegzésre egy szerencsés „véletlen” adta az alkalmat. A véletlen szó idézőjelbe tétele ugyancsak indokolt, hiszen az mindig csupán a felkészülteknek kedvez. A Szerzőt egy moldovai kiadó azzal kereste meg, hogy közölhesse azon jogfilozófiai indíttatású írásait, amelyek átalakuló korunk szemszögéből veszik vizsgálat alá a nyugati jogrendszer legújabb fejleményeit. Az eredmény egy igen tanulságos kötet lett, amely Prugberger Tamás gondolkodásmódjának, egyúttal az általa vizsgált jelenségeknek is pontosabban állítja elének a belső összefüggéseit, mintha az egyes tanulmányokat egymástól függetlenül vennénk a kezünkbe.

A Szerző már igen régóta, több mint húsz esztendeje foglalkozik a globalizációnak a jog világára gyakorolt hatásaival. E kutatások egyik igen figyelemreméltó állomása volt a *Van kiút az útvesztőből? Globalizáció, neoliberalizmus és a jog*³ című, 2008-as kötete. Ez utóbbi munka igen pontosan mutatta be azokat a gazdasági-társadalmi folyamatokat, amelyek az egyes nemzetállamok nemzetközi tőkének való kiszolgáltatottságát növelték, valamint ezzel összefüggésben a munkavállalók helyzetét rontották. Az elmúlt másfél évtized fejleményei e téren kedvező változásokat nemigen hoztak, azonban a folyamatosan koncentrálódó tőke felett rendelkező csoportok egyre inkább összehangoltan és látható szervezeti struktúrák által formálják mind a nemzeti jogrendszereket, mind pedig a nemzetközi gazdasági együttműködések jogforrási rendszereit.

A Szerző nem elégszik meg azzal, hogy pusztán a gazdasági folyamatok és a jog világának kapcsolatát elemzi és mutatja be, hanem mindennek a mélyebb távlatokat nyitó jogfilozófiai keretét is felvázolja. Külön fejezetekben foglalkozik tehát az általános filozófiai témákkal, valamint az olyan szakproblémák vizsgálatával, mint a jogalkotás és jogalkalmazás kérdése. Igen helyesen veti fel egy emberközpontú jogszemlélethez való visszatérés szükségességét is. Ennek tárgyalása során ismételten az általános filozófiai, jogfilozófiai megfontolások kerülnek előtérbe. Külön fejezet foglalkozik a mostanában sokat emlegetett és vitatott jogállamiság fogalom kérdésével, külön figyelmet szentelve annak funkcionális aspektusainak is. A kötet végül a jogrendszerek újabban megfigyelhető átstrukturálódásának, újratagozódásának problémáját, és az ezzel kapcsolatos elméleti diskurzust vizsgálja, majd mély értelmű összefoglaló végkövetkeztetésekkel zárul.

Az előszó a tárgyalt problematika mai jelenségeinek világpolitikai környezetét mutatja be, rámutatva a kétpólusú világ 1989 körül bekövetkezett egypólusúvá alakulására, majd az elmúlt években megfigyelhető változásokra, amelyek során mindinkább megfigyelhető egy orosz-kínai tengely kialakulása, amely komoly kihívást jelent a globális amerikai hegemonia számára. Kitér az USA-nak azon törekvéseire is, amelyek mindinkább függő helyzetbe

¹ Habilitált egyetemi docens, NKE, ÁNTK, Kormányzástani és Közpolitikai Tanszék, szmodis.jeno@uni-nke.hu

² Prugberger Tamás: *A jog intézményrendszere a globalizáció társadalompolitikai környezetében*. Global Edit, Chisinau, 2022. 74 p. ISBN 978-620-0-63462-7

³ Kairosz Kiadó, Budapest, 2008.

igyekeznek hozni európai szövetségeseit, nem utolsó sorban az észak-afrikai muzulmán országok destabilizálása, és az onnan Európa irányuló migráció elősegítése által. A Szerző eljárása e vonatkozásban is helyeselhető, hiszen e geopolitikai kitekintés nélkül aligha értelmezhető helyesen a jog intézményrendszerét érintő mindazon változás, aminek feltérképezésére a munka vállalkozott.

Prugberger egy terjedelmes fejezetet szentel bizonyos kozmológiai kérdések bemutatásának. Az Univerzum élettelen, de folyamatos változásban lévő világa felől közelíti meg bolygónk működésének sajátosságait. Fő törvényszerűségekként nevesíti az állandó változáson túl a vonzás és taszítás mechanizmusait, a keletkezés és elmúlás-szétbomlás ciklusosságát. Kitér a földi élet létformáinak, a növényi- és állatvilág természetének problematikájára, és e kérdések kontextusában szemléli magát az embert, mint különös fajt. Prugberger alapvetően materialisztikus-agnosztikus nézőpontja az idealistának nevezett világnézet elfogadása mellett is rokonszenvesnek tekinthető, hiszen anélkül, hogy közvetlenül állást foglalna az idealizmus-materializmus filozófiai vitájában, e körben olyan világinterpretációt nyújt, amely egy rendezett Univerzum képét villantja fel; olyanét, amely mögött mindenki a meggyőződése szerint sejtheti meg, vagy vetheti el egy teremtő értelem működését illetve annak lehetőségét.

A következő fejezet e vonatkozásban már kissé kérdésesebbnek tekinthető. A Szerző itt – egyébként igen helyesen – a vallásnak és a szakralitásnak a morálra és a jogi szférára tett befolyásáról szól. A vallás visszavezetése a természeti jelenségek jutalmazásként illetve büntetésként való értelmezésére természetesen nem nélkülöz bizonyos pszichológiai-etológiai igazságokat, mindazonáltal e részben némi redukcionista tendencia érzékelhető, hiszen itt mélyebb, nagyobb egyúttal máig megoldatlan, olyan probléma áll előttünk, amelynek a Szerző által választott megközelítési módja valamelyest vitatható. A vallás eredetének ugyanis csupán egyik, bár nem jelentéktelen és nem befolyás nélküli interpretációját adja a számos egyéb közül. Hogy a vallás aligha tekinthető pusztán a primitív ember antropomorf szemléletéből fakadó, és mára meghaladottnak tekinthető jelenségnek, azt nem csupán az ezzel kapcsolatos egyéb magyarázatok mutatják, hanem az a tény is, hogy a legkiválóbb természettudósok között is számosan akadtak, és ma is akadnak vallásukat, hitüket mélyen megélők. E körben tehát nem önmagában az vitatható, hogy a Szerző egy materialisztikus interpretációt vázolt fel, hanem az, hogy ezt nem akként mutatta be, mint pusztán egyiket a sok közül.

Mindez azonban nem von le semmit Prugbergernek az e fejezetben kifejtett gondolatainak értékéből. Ugyanitt igen széles vallástörténeti panorámát nyújt, bemutatva nem csupán az egyistenhit kiformalódásának társadalomtörténeti aspektusait, de a Szentháromság-tan elfogadását előmozdító eszmetörténeti mozzanatok is. A Szerző rámutat azokra a tényezőkre és jelenségekre, amelyeken keresztül legplasztikusabban mutatható ki a vallásnak a jogra gyakorolt hatása, Max Weber megállapításával összhangban rámutat a kánonjog és a világi jog sajátos, nyugati kettősségére, továbbá a felvilágosodástól felerősödő szekularizációs folyamatokra, amelyek mellett az iszlám európai megerősödése, és inkompatibilitása a szekuláris nyugati joggal nem csekély aggályokra adhat okot.

A Szerző a továbbiakban a „törvényszerűségek hierarchikus láncolatának rétegelméletéről” szól, mégpedig alapvetően Peschka Vilmos és Nikolai Hartmann gondolataiból kiindulva. E körben megállapítja, hogy a jog – amennyiben hatékonyságra tart igényt – aligha mondhat ellent a jelenségvilág alacsonyabb szintjein megmutatkozó törvényszerűségeknek. Ennek az alapgondolatnak a tükrében szemlélve a nagy nemzetközi szervezetek és korporációk túlbujánzó működését, állapítja meg, hogy utóbbiak nem csupán nem felelnek meg a lét egyéb törvényszerűségeinek, de ebből következően tartósan fenntarthatatlanok is.

A Szerző igen helyesen mutat rá az egyre létezőtlenebbé váló struktúrák és az azokat meghatározó normák abszurditásának összefüggéseire. Mint írja: „Az EU jogalkotását esetlegesség és szűk praktizmus jellemzi és az EU nem jogi intézményrendszerek kialakításán fáradozik. Ezért tele van joghézagokkal és elvarratlan jogintézményi szálakkal, amelyeket az egyes államok, azok hivatalnokai és a jogalkalmazás, valamint a jogalkotás, továbbá a jogkövetés messzemenően egyes egyének és/vagy kisebb-nagyobb csoportok érdekében legálisan vagy formális módon legálisan kihasznál. Tipikusan ilyenek azok az irányelvek, amelyek a termőföldtulajdonra, a mezőgazdasági termelésre, az élelmiszer-előállításra és élelmiszerforgalmazásra, a közbeszerzésre, a fogyasztói hitelre, az értékpapír forgalomra, valamint sok más egyéb – joghézagokkal és bennfentesek meggazdagodását elősegítő jogi trükköket tartalmazó – jogintézményekre vonatkoznak.”⁴

A Szerző igen helyesen mutat rá arra is, hogy ez a jelenség – amint arra több mint másfél évtizeddel ezelőtt magam is utaltam⁵ – nem csupán oda vezet, hogy az EU joga színvonalában alulmúlja a tagállamok jogrendszerét és jogi kultúráját, de oda is, hogy – amint más helyütt szintén észrevételezni voltam kénytelen⁶ – az EU joga hosszú távon erodálni képes a nemzetállami jogi kultúrát is. Mint írja: „Az európai uniós irányelveknek, valamint az európai és transzatlanti normák körében egyre terebélyesednek a rövidtávú politikai és gazdasági érdekek kielégítését célzó jogi normák, amelyek köszönő viszonyban sincsenek a tárgyukkal összefüggő objektív társadalom-gazdasági-szociológiai, valamint természeti törvényszerűségekkel. Mindez lefut a tagállamok és a transzatlanti államok nemzeti jogalkotásának és jogalkalmazásának szintjére, fellazítva mind a két területen a jog konzisztens rendszerét. Az EU jog egyre erőteljesebben kezd előírások rendszertelen halmazává válni, olyanná, amilyen Sztucska és Pasukanisz szerint a Szovjetunió első időszakának gazdaság joga volt.”⁷

A Szerző természetesen nem csupán most és napjaink jelenségeinek tükrében jut el lesújtó következtetéséhez. Az EU-s jogalkotás pillanatnyi érdekek és erőviszonyok szerinti meghatározottságára már közel harminc évvel ezelőtt is felhívta a figyelmet.⁸ Újdonságot a mostani megállapítások vonatkozásában az jelent, hogy Prugberger ehelyütt rámutat e jelenségnek magát a jogot erodáló természetére.

Mindezekkel összefüggésben mutatja be a Szerző a mai, liberális szellemű szabályozást, illetve annak hiányát, különös tekintettel a pénzpiacok deregulálására, a piac láthatatlan kezébe vetett hit megalapozatlanságára. Rámutat arra is, hogy a hiányos vagy rossz szabályozás következtében előálló társadalmi-gazdasági terheket végül annak az államnak kell viselnie, a romokat annak az államnak kell eltakarítania, amelynek mesterséges legyengítésén a deregulációért lobbizó, és a gazdasági károkat előidéző tőkés csoportok szorgoskodtak. E jelenség halmazzal összefüggésben példákat hoz fel azon társadalmi, ökológiai károkra is, amelyek az utólagos állami beavatkozások ellenére is tartósaknak, több generációt érintőeknek bizonyulnak.

A Szerző a jogalkotás és jogalkalmazás torzulásainak világjelenségét és e jelenség okait vizsgáló nagy fejezet bevezetéseként bemutatja mindenekelőtt a hagyományos nyugati jogrendszereket, illetve az angolszász és a kontinentális jogrendszerek egymáshoz való bizonyos közeledését. Pokol Béla kutatásai nyomán helyesen mutat rá a jurisztokrácia

⁴ Prugberger 2022. 19.

⁵ Szmodis Jenő: A jog realitása – Az etruszk vallástól a posztmodern jogelméletekig. Budapest, Kairosz, 2005. 287.

⁶ Szmodis Jenő: Észrevételek a jogrendszer duplázódásának elméletéhez. In: Tóth, J. Zoltán (szerk.) A jog többretegűsége. Budapest, Magyarország: Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar (2020) 254 p. pp. 65-78.

⁷ Prugberger 2022. 19.

⁸ Prugberger Tamás: Szintézis vagy rendszer, avagy mindkettő (Adalékok Peschka Vilmos jogfilozófiájának értékeléséhez) Állam- és Jogtudomány 1994. 1-2. 197-206. 203.

jelenségére, ami egyre hangsúlyosabban jelenti az ítélkezésnek az előzetesen megalkotott normáktól való fokozatos elszakadását, ideológia által való befolyásoltságát. Utal természetesen azokra az NGO-kra és egyéb szervezetekre, amelyek e folyamatnak nem csupán a szorgalmazói, de közvetlenül-közvetve aktorai is e jelenség társadalom általi elfogadtatásának. Prugberger természetesen azt sem téveszti szem elől, hogy ez a folyamat végső soron magát a demokratikus rendszert ássa alá.

A kötetnek a jogi értékekhez való visszatérés szükségességéről szóló fejezete előjáróban felvázolja a római jog filozófiai megalapozású rendszerének néhány sajátosságát, utal a keresztény középkori, majd a szekuláris nyugati, modern természetjog kialakulására, hangsúlyozva mind a jogelveknek, mind pedig a jogdogmatikának a szerepét, amelyek rendszerére egy áttekinthető és az alapvető emberi értékekkel összhangban lévő jogrendszer felépülhet. Rámutat arra is, hogy – bár különböző formákban és mértékben, de – merített ebből a római-, közép- és kora újkori jogszemléletből mind az angolszász jogrendszer, mind a kontinentális, de e jogi kultúra hatása érzékelhető még nem csupán az ENSZ Alapokmányában, de az európai integrációs folyamat kezdeti szakaszában is. A Szerző a nyugati jog romlásának okát egyfelől a klasszikus jogelvektől, bizonyos jogi értékektől és a jogdogmatikai gondolkodástól való fokozatos távolodásban jelöli meg, másfelől abban a fokozottan individualista szemléletben, amely nem csupán a liberalizmussal hozható kapcsolatba, de azon gyarmattartói attitűddel is, ami a gyarmatok lakosságában szándékosan nem kívánt sajátos (nyelvi, etnikai, kulturális) közösséget látni.

A Szerző kiemelt figyelmet fordít az államszervezés demokratikus, öngazgatáson és szubszidiaritáson nyugvó elveinek is, és e körben hangsúlyozza az önkormányzatiság, és általában is az önkormányzatok jelentőségét. Könnyen beláthatjuk egyúttal azt is – amire voltaképpen a Szerző is utal –, hogy az önkormányzatiság erőssége végeredményben az állam immunrendszerét is növelheti azon globális folyamatokkal szemben, amelyek közvetlenül az állam számára jelentenek kihívást. Itt egyébként az államtudomány egyik legnehezebb kérdéséről van szó, ugyanis az önkormányzatiság kialakítása során nem könnyű megtalálni azt az ideális mértéket és arányt, amely az államot még kifejezetten erősíti, nem pedig széttagozza és legyengíti. A Szerző egyébként – igen helyesen – pozitív példaként említi a történelmi vármegyarendszert.

A kötet a jogi értékek erodálódásának hazai jelenségeivel kapcsolatban megemlíti a magyar történelem legújabb kori folyamatait, a kommunizmus évtizedeit és a rendszerváltozás anomáliáit, amelyek nagymértékben rombolták mind a közbizalmat, mind pedig a jogéletet, beleértve a jogalkotást, a jogalkalmazást és a jogkövetést is. Az értékekkel szembeni globális szintű kihívásokként pedig a Szerző a legkülönbözőbb identitásválságokat jelöli meg, ideértve a vallási, kulturális és szexuális identitást érintő jelenségeket.

A kötet utolsó nagyobb fejezete a jogállamiság kérdését veszi górcső alá, kiindulva a fogalom meglehetősen formális megközelítéséből és eljutva egy egyre inkább tartalmi interpretációig. A Szerző rámutat arra is, hogy a jogállamisággal kapcsolatos bizonytalanságok visszaélésekre is alkalmat adhatnak, adott esetben pedig úgy, hogy a jogállamiság egy meghatározott interpretációját kéri számon egy olyan államon, amelynek jogállami természete jóhiszeműen aligha kétségbe vonható. Ha pedig mindezt hatalmi pozícióból, nem ritkán pedig ideológiai megfontolások alapján az EU, illetve annak valamely szerve teszi, azért is tekinthető problematikusnak, mert maga az EU szervezete, felépítése és működése tartalmaz bizonyos jogállamisági deficitet. Tehát maga az EU az a szervezet, ami vélhetően elbukna egy tüzetesebb vagy akárcsak felületes jogállamisági vizsgálaton.

A kötet végezetül kitér a jogrendszer tagozódásának problematikájára, felvázolva nem csupán a hagyományos közjog-magánjog, illetve a későbbi jogági felosztásokat, de egy globális alkotmányjog kialakulásának a perspektíváját is. Az utóbbival kapcsolatos

veszélyeket sem téveszti szem elől a Szerző, mindazonáltal jeleket lát arra is, hogy a lokális tényezők megerősödésével egy együttműködésen alapuló rend kialakulása is lehetséges.

Prugberger a kötet rövid összefoglaló végkövetkeztetéseiben visszautal a világegyetemet meghatározó azon törvényekre, amelyek figyelmen kívül hagyása az emberi szférában, így a jog világában sem tehető meg következmények nélkül. Utal arra, hogy amint a rendszerek a szerveződésnek egy bizonyos fokán túl bomlásnak indulnak, akként várható, hogy a globalizálódást idővel a lokalitások erősödése, a lokalizáció váltja fel. Hogy mindez nagyobb megrázkódtatások nélkül megy majd végbe, azt a Szerzővel együtt csupán remélhetjük.